

ПРОМЕНЕ У КОРИШЋЕЊУ ЈАВНИХ И ПРИВАТНИХ ПРОСТОРА У БЕОГРАДУ ТОКОМ ПАНДЕМИЈЕ COVID-19

Апстракт: Рад се заснива на анализи података прикупљених онлајн анкетом у периоду јануар-фебруар 2021. године. Циљна група су запослени наставници и сарадници на Универзитету у Београду. Анкета обухвата промене у сфери радног простора, начина кретања кроз град, суседских односа и коришћења полујавних простора у непосредном окружењу стана, посећивања јавних простора – трговачких, услужних, културних садржаја и сл. Осим праћења промена пракси, анализирају се и неке процене и ставови испитаника у односу на промене у организацији свакодневног живота условљене пандемијом, као и њихова спремност да неке стечене навике током пандемије прихвате и након њеног завршетка. Све то отвара питање да ли ће и на који начин пандемија условити и промене у просторном планирању/развоју Београда.

Кључне речи: Covid-19, рад, суседство, мобилност, град.

Увод

У контексту дужине трајања и обима промена са којима се суочавамо током пандемије Covid-19 све је мање прихватљива претпоставка да је пандемија само случајна аберација и да ће свет брзо вратити „у нормалу“, што собом повлачи и неопходност да се преиспитају наше идеје о друштву јер и из начина на који је устројено савремено друштво исходе и узроци пандемије и одговори на изазове које она собом доноси (Horowitz, 2021). Отуда се друштвене науке налазе пред задатком да критички процене „друштво какво смо познавали пре пандемије“ и пандемију сагледају као

¹ mipetrov@f.bg.ac.rs

„утопијску ситуацију“, то јесте, да се дезинтеграција социјалне структуре свакодневног живота и његове рутине разуме и као процес реконфигурације друштва, који ослобађа нову креативну енергију (Weir, 2021). Иако је посебан нагласак на оснаживању и култивисању социјалне инфраструктуре, важно је имати на уму и да се током пандемије многе нове и креативне праксе одвијају у већ постојећим мрежама и просторима који повезују људе сличних социоекономских карактеристика и интереса, чиме се одржавају постојеће или настају нове друштвене неједнакости (Lorenz, Dittmer, 2021).

Како је, током 2020. године, преко 90% случајева заразе вирусом корона у свету регистровано у урбаним насељима, и више од 1.500 градова погођено овом пандемијом (Acuto *et al.*, 2020), праћење изазова са којима се суочавају градови као социопросторни ентитети постаје значајна претпоставка ефикасног планирања и управљања градовима у правцу подизања њихове резилијентности на изненадне догађаје у складу са принципима одрживог града² (Eltarabily, Elghezanwy, 2020; Kareem, 2021). Овај текст следи претпоставку да је пандемијска криза „присилни експеримент“ који условљава промене свакодневних рутина у коришћењу (приватних, полуприватних, јавних) градских простора, односно да може имати дугорочне ефекте по урбани стил живота а посредно и на промене основних градских функција/садржаја па и просторних модела градова-компактни наспрам децентрализованог (Florida, Rodríguez-Pose, Storper, 2020; Sharifi, Khavarian-Garmsir, 2020). У првом делу рада износи се аналитички оквир истраживања спроведеног у Београду са циљем да се мапирају неке од промена урбаног начина живота током пандемије међу припадницима више-средње класе на примеру ставова и пракси наставника-сарадника на државним универзитетима, следи представљање и анализа резултата, док се у закључном делу резултати истраживања

² Појам одрживи град односи се на дугорочно унапређење квалитета живота и уравнотежено функционисање градског система у све три кључне димензије: еколошкој, социјалној и економској. Управо зато што се развој често своди на константан економски раст, посебно се инстира на томе да одрживи урбани развој треба дугорочно да унапређује социјално и еколошко здравље градова (Wheeler, 2003), а да резилијентност градова не може да се сведе на техничко питање развоја урбане инфраструктуре (Kaika, 2017).

дискутују из перспективе доминатних тенденција у управљању Београдом, пре и током пандемије.

Аналитички оквир

Како су за истраживање издвојене три области просторних пракси које су значајне за обликовање урбане свакодневице и урбаних стилова живота током пандемије: становање (повезано и са радном функцијом), урбана мобилност и коришћење трећих простора, у овом делу текста дефинишу се основни концепти и релевантни налази истраживања градова за време пандемије Covid-19.

Урбани стил живота се концептуално ослања на општу одредницу стила живота као „релативно кохерентног скупа материјалних и симболичких пракси у свакодневном животу, образаца понашања у потрошњи, употребу ресурса, међуљудску интеракцију и самоизражавање који се кристалишу у диференцијалне конфигурације културног идентитета појединаца, породице и групе“ (Спасић, 2007: 593). Таква одредница указује да урбани стил живота можемо посматрати као релативно трајан образац свакодневице који се обликује у складу са расположивим стамбеним-урбаним ресурсима и који обухвата различите праксе везане за сферу организације домаћинства, рада, потрошње, слободног времена итд, које се реализују кроз приватне и (полу)јавне просторе у граду. Важно је напоменути и да се, поред актуалних пракси, стил живота односи и на планирање будућих активности и намераване промене понашања (Томић Koludrović, Leburiić, 2002). Следећи Бурдијеов приступ, истраживање се ослања и на став да је животни стил израз класне позиције, те да се разлике у животним стиливима препознају по количини и саставу различитих типова капитала (економски, културни, социјални, симболички) (Bourdieu, 1996). При томе, за класе које располажу вишим економским и културним капиталом (доминантна класа), карактеристична је могућност избора којима се дистанцирају од нужности (доминатна фракција више класа) односно усмеравају на стилизацији и естетизацији живота (доминирана фракција више класе) (Bourdieu, 1996; Спасић, 2006: 142). За истраживања пракси из перспективе урбаних стилова живота важно је нагласити и Бурдијево запажање да се друштвена реалност спонтаном симболизацијом преводи у физички простор, што даје посебан допринос ефекту натурализације друштвених разлика. У том смислу,

истраживачи урбаних стилова живота указују да се бурдијеовска поља разликују с обзиром на ниво артикулисаности просторно ситуираних пракси, те да су потрошачке праксе везане за просторно специфичне ресурсе значајније индикације социјалне дистинкције него оне које то нису, то јест да се културна и социјална дистинкција виших слојева и даље ослања на ауру јединствених простора или догађања у специфичним просторима (позоришта, концерти, посебно премијерна извођења или гостовања врхунских извођача) (Savage *et al.*, 2005: 11).

Свакодневне праксе везане за област становања под значајним су притиском током пандемије, пре свега, имајући у виду редоместификацију активности које се уобичајено препуштају другим институцијама (школе, вртићи и сл.) или одвијају у другим просторима (пословни простор, позоришта, биоскопи, шопинг центри, теретане и сл.). Све то може утицати на промену критеријума процене стамбеног простора, не само унутрашњег већ и оног који је битан за боравак и дружење напољу (терасе, баште, зелене површине), односно читавог суседства (Kajdanek, 2020). Истраживања ове теме током пандемије су показала да рад од куће, међу припадницима виших/средњих слојева може подићи атрактивност субурбаних локација, посебно у светлу сазнања да би значајан део ове популације бар делимично наставио са праксом рада од куће (Batty, 2020). Наратив о тенденцији трајног напуштања градова међу припадницима више/средње класе (нова сервисна класа – стручњаци – бели оковратници) забележен је у градовима Северне Америке и Европе, док је, зависно од контекста, у неким европским градовима, посебно пост-социјалистичким, израженија тенденција привременог напуштања градова од стране више/средње класе, ради боравка у викендицама (Kajdanek, 2020). С друге стране, потреба да се избегне јавни транспорт може подстицати намеру припадника ових социјалних слојева да живе ближе центру града (Florida, Rodríguez-Pose, Storper, 2020). Уочене праксе и/или намере припадника виших/средњих слојева указују да пандемија подстиче репродуковање подељене социопросторне реалности савремених градова и упућује на релевантност концепта „приватни ескапизам“, односно праксу виших/средњих слојева да просторном мобилношћу превазилазе ограничења непосредног окружења (Curran, 2013) и дистинктивним резиденцијалним праксама конвертују стамбене ресурсе у симболички капитал. Управо такве праксе су типичне за

субурбани и центрификацијски резиденцијални модел виших/средњих слојева (Петровић М., 2009).³

Наведени истраживачки увиди покренули су преиспитивање идеје компактног града⁴ чија одрживост зависи од успешног спровођења епидемиолошких мера у условима високе концентрације становништва и захтева адекватне зелене површине и отворене просторе на нивоу града односно суседства, као и диверзификацију транспортних опција и редизајнирање градских улица у складу са повећаном употребом бицикла или пешачења (Kareem, 2021). У области урбане мобилности посебно се афирмише концепт одрживе мобилности (Sharifi, Khavarian-Garmsir, 2020), који се у ужем смислу односи на коришћење немоторизованих облика транспорта са циљем смањивања карбонског отиска (Banister, 2008), а у ширем смислу на систем транспорта који је усклађен са принципима економске рационалности, еколошке стабилности и социјалне једнакости (Петровић Ј., 2021). Истраживања рађена током пандемије указују да и поред тога што људи бирају да више ходају и возе се бициклом долази до угрожавања одрживог система урбане мобилности јер се као последица страха од ширења инфекције бележи пад коришћења јавног превоза и пораст ослањања на индивидуални превоз – приватни аутомобил (Aloi et al., 2020, Biswas, 2020; Page 2021). Такви истраживачки налази покрећу питање да ли искуство пандемије може да подстакне становнике градова да озбиљније размисле о алтернативним опцијама урбане мобилности,

³ Субурбанизација је првобитно била повезана са резиденцијалним преференцијама средњих и виших слојева, односно са њиховим „бегом из града“ у потрази за еколошки погоднијим локацијама и пространијим стамбеним простором, у фази зреле индустријализације градова развијеног света, средином 20. века. Са деиндустријализацијом градова, резиденцијалне преференције виших и средњих слојева поново се окрећу централним градским подручјима, на којима се некадашњи индустријски објекти и са њима повезани садржаји конвертују у луксузно становање, пословни простор, објекте културе или других забавних и услужних садржаја, постепено потискујући ниже слојеве из центра града (Петровић М., 2009: 119-135).

⁴ Идеја компактног града доминира урбанистичком праксом развијеног света последњих деценија 20. века, а подстакнута је процесима деиндустријализације и урбане ревитализације централних градских подручја те све већим проблемима еколошке и економске одрживости због претеране субурбанизације (велике дистанце дневних миграција и ослањање на приватни превоз, превелике инвестиције у комуналну инфраструктуру и сл.) (Batty, 2020).

посебно припаднике више/средње класе за које се претпоставља да имају потребне материјалне могућности и да су носиоци постматеријалистичких вредности, односно промотери еколошки осетљивих урбаних стилова живота (El Zowalaty et al. 2020, Bhattacharya & Stern, 2020)?

Када је реч о трећим просторима као просторима аутентичне атмосфере која превазилази дихотомију приватних наспрам јавних простора (Low & Smart, 2020), током пандемије је утврђен значајан пад посећивања барова, ресторана, тржних центара, позоришта, музеја и осталих простора који спадају у ову категорију. Такви налази покрећу два релевантна питања. Прво, да ли, и поред широко доступне алтернативе односима лицем у лице, виртуелна повезивања и дружења као и укључивања у друштвена и културна догађања, могу да замене урбане вибрације непосредног присуства/искуства у трећим просторима у граду (Low, Smart, 2020)? Друго, коме ће неки градски простори/садржаји бити доступни уколико ризик од пандемије доведе до пораста трошкова посећивања трећих простора због виших хигијенских и безбедносних стандарда те смањења капацитета у броју посетилаца/корисника, (Florida & Rodríguez-Pose, Storper, 2020), Другим речима, да ли се тиме, следом Бурдијевих идеја, на градску сцену враћа односно појачава класно-слојна дистинктивности просторних пракси зависно од тога да ли се (на пример, куповина или праћење културних садржаја) реализују у реалном или виртуалном простору?

Контекст, метод и циљеви истраживања

Истраживање је реализовано на основу онлајн анкете (Гугл упитник) са наставницима-сарадницима Универзитета у Београду и Универзитета уметности у Београду.⁵ Анкета је спроведена у периоду од 1. фебруара до 4. марта 2021. године, током којег су пристигла 223 попуњена упитника.⁶

⁵ Истраживање „Промене у начину живота условљене пандемијом: и праксе запослених на Универзитету у Београду и Универзитету уметности у Београду“ реализовано је у склопу пројекта Филозофског факултета Универзитета у Београду *Изазови у сфери рада, породице, начина живота у контексту епидемије COVID-19 у Србији: нове солидарности и нове неједнакости*.

⁶ Структура анкетираних је уравнотежена у погледу пола, старости и научних области. Полна структура: мушки: 40,4%; женски: 59,6%. Старосна структура – преко 60 година: 7,6%; 51–60 година: 28,7%; 41–50 година: 29,1%; 31–40 година: 28,3%; 30 година и

Пандемијско искуство испитаника, до тренутка окончања анкете, обухвата период ванредног стања, од 15. марта до 7. маја 2020. године, током којег су на снази биле мере значајног ограничења кретања и потпуног затварања низа градских садржаја и функција, и потоњи период сукцесивног попуштања/заоштравања мера са падом/пораством броја новозаражених особа. Током ванредног стања обустављен је рад предшколских, школских и високошколских установа, уведена је настава на даљину – онлајн настава, а на универзитетима је на тај начин и приведена крају настава током школске 2019/2020 године. Нова школска година почела је комбинованим методом наставе, али је настава на универзитетима убрзо готово потпуно пребачена на даљину/онлајн. Јавни превоз, након значајне редукације у време ванредног стања, од почетка маја 2020. године функционише у пуном обиму, уз поштовање прописаних епидемиолошких мера. Током ванредног стања били су затворени тржни центри, угоститељски објекти, бископи, позоришта. Након његовог укидања са радом почињу тржни центри и угоститељски објекти, уз осцилације у ограничавању радног времена, док су биоскопи и позоришта почели да раде од краја августа 2020. године под посебним епидемиолошким мерама. Још од увођења ванредног стања, готово сва позоришта су почела да емитују представе, а музеји и галерије да нуде своје садржаје у виртуелном простору, док је понуда онлајн куповине и доставе значајно напредовала.

Основни циљ истраживања био је да се идентификују релевантне просторне праксе припадника виших слојева током пандемије, као и њихова спремност да неке, пандемијом условљене модификације у понашању повезане са стамбеним/урбаним просторима прихвате и након њеног завршетка, те да се на основу добијених налаза покуша одговорити на питања истакнута на основу претходних истраживачких увида у ову тему: да ли се и на који начин испољава просторни ескапизам у домену становања, да ли постоји основа за развој алтернативних облика урбане мобилности, те да ли посећивање трећих простора (п)остаје класно/слојно дистинктивна пракса под утицајем пандемије Covid-19. Имајући у виду аналитички и контекстуални оквир истраживања, наставници и сарадници државних

млађи: 6,3%. Научне области – природне науке: 22,9%; техничко-технолошке науке: 22,4%; (био)медицинске науке: 16,1%; друштвене науке: 20,2%; област уметности: 18,4%.

универзитета у Београду одабрани су као прикладан узорак за истраживање због значајног трансфера рада у приватни простор преласком на онлајн наставу, због високе информатичке писмености и дигиталне културе те поседовања високог културног капитала односно припадања вишој класи у Бурдијеовом смислу и претпостављено високе фреквентности коришћења различитих градских садржаја у полујавним и јавним просторима.⁷ Овоме у прилог говоре подаци истраживања Завода за проучавање културног развитка, спроведеног 2019. године, које је потврдило да је одлазак у кафане, кафиће, ресторане високо заступљена активност у општој популацији Србије, док је посећивање позоришта, музеја, галерија и концерата класичне музике у већој мери специфично за становништво са вишим образовањем (Мрђа, Миланков, 2020).

Анализа резултата истраживања

Као што је већ напоменуто, за истраживање су издвојене три области просторних пракси које су значајне за обликовање урбане свакодневице и урбаних стилова живота током пандемије: становање, урбана мобилност и коришћење трећих простора, те се и резултати излажу по наведеним областима.

Становање и суседство

Огромна већина испитаника/испитаница (83%) током пандемије је стекла искуство потпуног или делимичног рада од куће. Налази истраживања потврђују да пренос радне функције (онлајн настава, конференције) у приватни простор стана условљава осећај напетости код испитаника, због ограничења самог стамбеног простора односно активности других чланова породице/домаћинства који се у њему одвијају, те не чуди налаз да већина (66,9%) нема намеру да повећа обим посла који обавља онлајн од куће и након пандемије.⁸

⁷ Тако хомоген узорак свакако онемогућава анализу међу класних и унутар класно-слојних разлика.

⁸ Иако у просеку испитаници располажу са 26,2 m² стамбеног простора по члану домаћинства, готово половина (49,5%) има 15–25 m² по члану домаћинства, а 12,9% и мање од 15 m², док 39,8% испитаника живи у условима настањености са више од једном особом по соби. Грађење станова мање површине и собности тековина је социјалистичке

Табела 1. Рад од куће: услови, ефекти

У којој мери следећи искази одговарају Вашем искуству?	1	2	3	4
Задовољан/а сам простором који имам за рад од куће.	11,2	34,5	30,5	23,8
Напет/а сам због активности других чланова домаћинства током извођења онлајн наставе, састанака, видео-конференција и сл.	37,7	29,6	21,5	11,2
Активности других чланова домаћинства морају да се мењају када имам онлајн наставу, састанке, видео-конференције и сл.	30,0	28,3	21,5	20,2

Легенда: 1. Уопште не одговара; 2. Одговара у малој мери; 3. Одговара у великој мери; 4. Одговара у потпуности

С друге стране, уочава се одсуство размишљања о промени стана односно локације становања у Београду, под утицајем искуства пандемије. То није опција за 79,4% испитаника, премда је нешто заступљенија међу онима који станују на периферним деловима града,⁹ због значајне разлике у квалитету живота између периферних и централних локација. Поред тога, велике разлике у квалитету живота не само између Београда и непосредног окружења већ и других градова у Србији, свакако доприносе одсуству

стамбене политике која је ограничавала максимум стамбеног простора најпре на 15 m², потом на 20 m², а затим на 25 m² по члану домаћинства у дистрибуцији станова, чиме је утицала и на стандарде градње, док је у пост-социјалистичком периоду тржиште доминантан механизам који одређује те параметре у односу цене стана и расположивог дохотка домаћинства (Petrović, 2013). Сви оцењивани ставови о условима рада од куће показују статистичку повезаност са стандардом становања – што је он нижи и оцене су лошије - повезаност расположиве стамбене површине и оцене ставова у табели 3 – првог: Cramer's V = .348, sig = .000; другог става: Cramer's V = .338, sig = .000; трећег става: Cramer's V = .309, sig = .000.

⁹ Највећи број испитаника и станује у центру града (30,8%), на Новом Београду и Земуну (27,6%), као и у првом прстену око центра (26,2%), док 10,7% живи на периферним локацијама у оквиру континуираног градског ткива, а само 4,7% ван њега. Статистичка веза која показује да је намера да се мења локација нешто чешћа међу испитаницима који станују на београдској периферији није јака али јесте индикативна (Cramer's V = .185, sig = .005).

размишљања о исељавању из Београда (што није опција за 83,9% испитаника).

Међутим, за време ванредног стања и потпуног затварања, више од трећине испитаника (38,1%) боравило је ван Београда, највише у викендици или породичној кући у Србији (24,2%), док је током лета 2020. године ван Београда боравило 66,8% испитаника, и то највише у викендици или породичној кући у Србији (39,9%), односно ван Србије (4,9%). То указује да су значајни стамбени ресурси ван Београда великом броју испитаника омогућили реализацију стратегије приватног ескапизма током пандемије.¹⁰ Према налазима нашег истраживања, знатно је више испитаника напустило Београд у првом таласу пандемије (и ванредног стања) него у истраживању спроведеном на узорку који је обухватио целу популацију Србије (Божиловић, Петковић, 2020), 38,1% према 7,8%, што показује да живот у Београду као великом граду намеће током пандемије далеко више изазова него у другим градовима у Србији, посебно ако се има у виду значај зелених и отворених површина током пандемије, што потврђују и налази овог истраживања. Наиме, окренутост дому и природи је факторском анализом издвојен као први од три фактора значајна за објашњење варијансе у начину провођења слободног времена током пандемије (Бацковић, Токовић, 2021).¹¹ Осим тога, већина испитаника (69,9%) изражава намеру да и након пандемије проводи више времена у природи.

У контексту наведених налаза, на значају добија суседство, у смислу услова које пружа (терасе, баште, зелене површине, паркови, игралишта) за боравак и дружење напољу и као арена практичне размене добара и информација, на шта указује и налаз да су суседи (поред лекара и пријатеља) издвојени као актери у које грађани Србије имају највише поверења током

¹⁰ Преко 54,6% испитаника има кућу или викендицу, пре свега у неком другом месту у Србији (39,3%) или на мору (9,3%), односно и у Србији и на мору (6,0%). Поседовање куће-викендице ван Београда статистички је значајно повезано са могућностима одласка из Београда у време карантина (Cramer's V = .252, p < .000), односно у пандемијом отежаним условима одласка на летовање (Cramer's V = .311, sig = .000).

¹¹ Факторском анализом екстрахована су три фактора чије су карактеристичне вредности веће од 1 (3,237; 1,466; 1,265) који заједно објашњавају 49,7% варијансе у начину провођења слободног времена током пандемије, други фактор је праћење онлајн културних садржаја, а трећи коришћење друштвених мрежа (Бацковић, Токовић, 2021).

пандемије covidа 19 (Ristić, Pajvančić Cizelj, Čikić 2020). Међутим, искуство универзитетских наставника/сарадника осликава доминацију повлачења суседа у приватне просторе (табела 2).

Табела 2. Промена суседских односа током пандемије

У којој мери следећи искази одговарају Вашем искуству?	1	2	3	4
У мом суседству/згради суседи су почели да се окупљају у/на ходницима, двориштима, терасама.	74,0	15,2	7,6	3,1
У мом суседству/згради суседи су се повукли у своје станове/куће.	19,7	27,4	25,6	27,4

Легенда: 1. Уопште не одговара; 2. Одговара у малој мери; 3. Одговара у великој мери; 4. Одговара у потпуности

С једне стране, то потврђује да суседство као социјална арена у савременом друштву не супротставља социјалну кохезивност и повлачење у приватност (Tonkiss, 2005). С друге стране, указује и на неискоришћени подржавајући потенцијал суседства током пандемије јер су заједнички простори (терасе, терени, зелене површине) адекватни за боравак и социјалне контакте у епидемиолошким условима¹² објективна претпоставка да се забележени пораст опште солидарности за време пандемије у Србији (Павловић & Петровић, 2020) искаже и на нивоу суседства у великом граду.

Урбана мобилност

У периоду пост-социјалистичке трансформације у Београду је забележен велики пораст броја приватних аутомобила без развоја адекватне саобраћајне инфраструктуре у домену јавног превоза (метро) или алтернативних видова превоза (бициклистичке и пешачке стазе), чиме се град удаљава од концепта одрживе урбане мобилности, а према добијеним налазима чини се да се стање у структурном смислу погоршава током пандемије, и поред смањења обима мобилности у граду. Наиме,

¹² Огромна већина испитаника живи у колективном типу становања (90,6%), а статистички значајна повезаност утврђена је између постојања заједничке терасе или дворишта и мањег повлачења суседа у приватне просторе (Cramer's V = .261, sig = .023).

практике урбане мобилности испитаника везане за одлазак на посао током пандемије у односу на оне пре пандемије показују да је, осим умањене потребе за коришћењем било ког облика транспорта, дошло и до промене у структури коришћеног превоза: највише је порасла употреба приватних аутомобила (са 43% на 55% испитаника); потом таксија (са 0,4% на 4,5%), а знатно мање бицикла (са 1,8% на 2,2%) или пешачења (са 19,3% на 21,5%); док је смањен удео испитаника који користе јавни транспорт (са 35% на 17%). Промене пракси које су везане за кретања кроз град за друге потребе, такође, показују пораст ослањања испитаника на приватни аутомобил (са 50,9% на 59,6%) и значајан пад коришћења јавног превоза (са 27% на 9%), као и нешто већу учесталост пешачења (са 18% на 26,5%), док је коришћење такси превоза и бицикла остало на мање-више истом нивоу (пораст са 2,3% на 2,7% односно пад са 1,8% на 1,3%, респективно пре и током пандемије).

Битно је истаћи да добијени налази потврђују значајно повлачење у приватне просторе из страха од заразе и у сфери урбане мобилности, те је 55.1% испитаника престало или редуковало коришћење јавног транспорта, верујући да у њему није могуће адекватно применити неопходне епидемиолошке мере. Осим тога, преко половине испитаника (58,7%) користи приватни аутомобил искључиво самостално или са члановима породице страхујући од преношења заразе. Други значајан налаз јесте изостанак намера испитаника да примене алтернативне, еколошки сензибилније праксе мобилности, јер свега 4% испитаника то са сигурношћу планира, 12,5% испитаника разматра ту могућност, док је за све остале то мало вероватна опција или опција коју уопште не разматрају.

Трећи простори

Подаци из табеле 3 потврђују високу фреквентност посећивања такозваних трећих простора од стране испитаника у препандемијском периоду, као и нагле и бројне промене у начину провођења слободног времена током пандемије, уз драстично смањење посета тржним центрима, позориштима, галеријама, кафићима, ресторанима, те значајно преусмерење на дигиталне медије, посебно када је реч о онлајн куповини, пракси која пре пандемије није била посебно заступљена међу испитаницима (табела 3).

Табела 3. Учесталост посећивања трећих простора

У којој мери следећи искази одговарају Вашем искуству?	1	2	3	4	5	Средња вредност
...ишли у тржне центре – пре пандемије?	0,4	17,0	35,0	38,6	9,0	3,39
...ишли у тржне центре – током пандемије?	17,0	53,4	21,5	7,6	0,4	2,21
...куповали онлајн – пре пандемије?	12,6	28,3	42,2	14,8	2,2	2,66
...куповали онлајн – током пандемије?	8,1	15,7	29,1	34,5	12,6	3,26
...одлазили у позориште – пре пандемије?	3,6	14,3	36,8	36,3	9,0	3,33
...одлазили у позориште – током пандемије?	78,0	11,7	9,4	0,9	0,0	1,33
...одлазили у ресторане – пре пандемије?	1,3	9,9	26,5	40,8	21,5	3,71
...одлазили у ресторане – током пандемије?	32,7	36,3	25,1	5,4	0,4	2,04
...одлазили у кафиће – пре пандемије?	2,7	11,2	20,6	39,0	26,5	3,75
...одлазили у кафиће – током пандемије?	24,2	41,7	23,8	7,6	2,7	2,23

Легенда: 1. Никад; 2. Веома ретко; 3. Ретко; 4. Често; 5. Веома често

Табела 4, међутим, показује релативно ниску спремност испитаника да праксе развијене током пандемије прихвате као сталне. То се нарочито односи на онлајн праћење културних садржаја, уз исказани осећај недостатка атмосфере позоришта, биоскопа и концерата уживо. С друге стране, иако је забележен значајан пораст онлајн куповине, а испитаници не указују да им значајније недостаје атмосфера шопинга, већина ипак не намерава да се на овај вид куповине ослони у већој мери и након пандемије. Наведени налази упућују да је важно посматрати посећивање трећим просторима као социјалну активност значајну за креирање индивидуалних и групних идентитета (Low, Smart, 2020), односно као дистинктивну праксу особа које поседују више нивое економског и социјалног капитала. Наиме, на основу добијених налаза, иако испитаници нису значајније посећивали треће просторе у пандемијским условима, укључујући и позоришта, премда су за то имали могућности, реално је очекивати да ће у условима продуженог трајања пандемије то почети да чине.

Табела 4. Недостајање и намере – културни садржаји и шопинг

У којој мери следећи искази одговарају Вашем искуству – намери?	1	2	3	4
Недостаје ми атмосфера позоришта, биоскопа, концерата уживо.	5,8	22,9	26,9	44,4
Недостаје ми шопинг.	46,6	38,6	10,3	4,5
Намеравам да наставим да пратим културне садржаје онлајн (филмски фестивали, позоришта, концерти, изложбе).	36,3	29,6	22,9	13,9
Намеравам да више купујем онлајн.	39,9	39,5	17,0	3,6

Легенда: 1. Уопште не одговара; 2. Одговара у малој мери; 3. Одговара у великој мери; 4. Одговара у потпуности

Закључна дискусија

У складу са налазима претходних истраживања пандемијског искуства у великим градовима, резултати истраживања у Београду документују релативно радикалне промене у стилу живота испитаника, пре свега у правцу далеко веће оријентације свакодневице ка приватним просторима и природи, те модификација свакодневних рутина у коришћењу (полу)приватних и јавних градских простора. У овом одељку изложени резултати сумирају се из угла могућих индикација за планирања будућег развоја Београда у правцу подизања резилијентности и одрживости града, а у контексту вероватних будућих пандемија. У том циљу могуће је истаћи неколико запажања за сваку од посматраних домена просторних пракси.

Прво, очекивана стратегија просторног ескапизма виших слојева током пандемије контекстуално је условљена специфичностима стамбене и урбане политике у Београду те се доминатно испољава кроз привремено напуштање великог града и одсуство промишљања о промени локације становања. То рефлектује, с једне стране, релативно очуване везе са подручјем порекла (за оне који су пореклом ван Београда), односно контекст закаснеле урбанизације друштва Србије (Ђурђев, 2015), а с друге, дугорочне ефекте социјалистичког стамбеног модела који је вишој и средњој класи у Београду обезбедио стан из друштвених средстава, а индивидуалне стамбене инвестиције усмерио ка секундарном становању

ван Београда, као и урбану политику којом се деценијама одржава неуједначеност у квалитету живота централних у односу на периферне локације (Petrović, 2013). Инвестициони пројекти у Београду и даље фаворизују централна градска подручја, што најчешће иде на штету зелених површина и отворених простора суротно идеји компактног града као одрживог система и свакако противно исказаним жељама и потребама за дужим боравком напољу и у природи, током и након пандемије. Друго, забележене праксе урбане мобилности као и изостанак воље за њиховом променом не иду у прилог веће одрживости града, иако је реч о ставовима образоване популације која, на основу разних истраживања, испољава генерално већу еколошку забринутост и спремност да развије еколошки сензибилније модалитете урбане мобилности (Mayerl & Best, 2019). Такви налази, међутим, не могу се тумачити мимо чињенице да Београду недостаје адекватна инфраструктура (за бициклирање, пешачење), као један од неопходних услова за развој алтернативних облика урбане мобилности који доминатна пракса инвеститорског урбанизма запоставља.¹³ Треће, исказано недостајање ауратичне атмосфере трећих простора међу испитиваним припадницима виших слојева иде у прилог претпоставке да посећивање трећих простора (п)остаје класно/слојно дистинктивна пракса под утицајем дуготрајнијих ризика од пандемија. То, у контексту могућег питања трошковне доступности њихових садржаја може значити и ретроградну тенденцију елитизације, посебно у градовима који су стратешки окренути ка центрификацијским пројектима и туристификацији централног градског подручја. Управо таква оријентација обележава градску управу у Београду¹⁴, и пре и током пандемије, што

¹³ Више о недостатку инфраструктурних услова за алтернативне видове превоза на сајту Улице за бициклисте <https://uzb.rs/>

¹⁴ Током пандемије, заменик градоначелника Београда најављује издвајање средстава из буџета града за даљу центрификацију и туристификацију централног градског подручја, као што је дотеривање фасада и улица на потезу изградње пројекта „Београд на води“, или за подизање нових споменика и сличних пројеката који улепшавају поједине делове града, али не подижу општи квалитет живота у Београду. Управо су такви пројекти и обележили активност градске власти током пандемије (отварање споменика Стефану Немањи и Деспоту Стефану). Чак и када најављује јавни увид за линијски парк од Бетон хале до Панчевачког моста, заменик градоначелника не налази за потребно да нови континуирани зелени појас бар декларативно повеже са прилагођавањем градске

оставља мало простора за холистичко промишљање о ефектима које пандемија (може да) има на градске садржаје и функције.

Дискурс подизања атрактивности града, карактеристичан за предузетничку, неолибералну оријентацију периферијских/ пост-социјалистичких градова (Станилов, 2006; Liviu & Druță, 2016) своди бригу за окружење и социјалну инфраструктуру на ниво естетике која је интересу профита (Brand & Thomas, 2006). Мапирано пандемијско искуство и ставови испитаника указују на потребу да се превазиђу ограничења која такав приступ намеће инфраструктурном развоју јавних и полујавних простора и зелених површина у Београду, како на нивоу града, тако и на нивоу суседства.

инфраструктуре ризику од пандемија. Доступно на:
<https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-55847007>;

<https://www.bbc.com/serbian/lat/srbija-56805332>, приступљено 28. маја 2021.

<https://www.republika.rs/vesti/tema-dana/279213/vesic-linijski-park-biti-ponos-beograda>, приступљено 27. маја 2021. <https://nedavimobeograd.rs/lazovic-za-nova-rs-stase-krije-iza-vesiceve-iznenadne-brige-o-zelenilu/>

<https://nedavimobeograd.rs/irena-fiket-beograd-sa-investitorskog-urbanizma-mora-precina-odrzi-vi-razvoj/>, приступљено 15. септембра 2021.

Литература

Acuto, M. *et al.* (2020). Seeing COVID-19 through an urban lens. *Nature Sustainability* 3(12): 977–978. doi:10.1038/s41893-020-00620-3.

Banister, D. (2008). The sustainable mobility paradigm. *Transport Policy* 15(2): 73–80.

Бацковић, В., Токовић, М. (2021). Утицај пандемије covidа 19 на стил живота припадника академске заједнице у Београду. У: Петровић, М. (ур.) *Изазови у области рада, породице и стила живота у контексту пандемије covidа 19 у Србији: нове солидарности и нове неједнакости*. Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду (у штампи).

Batty, M. (2020). Unpredictability. *Environment and Planning B: Urban Analytics and City Science* 47(5): 739–744. <https://doi.org/10.1177/2399808320934308>.

Bhattacharya, A., Stern, N. (2020). From rescue to recovery, to transformation and growth: building a better world after COVID-19. Commentary 27 April, 2020. Grantham Research Institute. <http://www.lse.ac.uk/GranthamInstitute/news/from-rescue-to-recovery-to-transformation-and-growth-building-a-better-world-after-covid-19/>, приступљено 9. маја 2021.

Biswas, P.P., (2020). Skewed urbanisation and the contagion. *Econ. Polit. Wkly.* 55 (16), 13–15.

Божиловић, Ј., Петковић, Ј. (2020). Социоурбани аспекти пандемијске кризе у Србији. *Социолошки преглед* 54(3): 837–863. doi: 10.5937/socpreg54-27603

Bourdieu, P. (1996). *Distinction. A social Critique of t&e JJudgement of Taste*. Harvard University Press.

Brand, P., Thomas, M. J. (2005). *Urban Environmentalism Global change and the Mediation of Local Conflict*. Routledge.

Curran, D. (2013). Risk society and the distribution of bads: theorizing class in the risk society. *The British Journal of Sociology* 64(1): 44–62. DOI: 10.1111/1468-4446.12004.

El Zowalaty M. E., Young S.G., Järhult J. D. (2020). Environmental impact of the COVID-19 pandemic-a lesson for the future. *Infection Ecology & Epidemiology* 10: 1. doi: 10.1080/20008686.2020.1768023.

Horowitz, A. (2021). Pre-Existing Conditions: Pandemics as History. Доступно на: <https://items.ssrc.org/covid-19-and-the-social-sciences/disaster-studies/pre-existing-conditions-pandemics-as-history/>, приступљено 31. марта 2021.

Ђурђевић, Б., Арсенић, Д. (2015). Градско становништво и мрежа насеља. У: Никитовић, В. (ур.), *Популација Србије почетком 21. века*. Београд: Републички завод за статистику: 64–73.

Eltarabily, S., Elghezanwy, D. (2020). Post-Pandemic Cities – The Impact of COVID-19 on Cities and Urban Design. *Architecture Research* 10(3): 75–84. DOI:10.5923/j.arch. 20201003.02.

Florida, R., Rodríguez-Pose, A., Storper, M. (2020). Cities in a Post-COVID World, *Evolutionary Economic Geography* 20.41. <https://ideas.repec.org/p/egu/wpaper/2041.html>.

Forrest, R., Kearns, A. (2001). Social cohesion, social capital and neighborhood. *Urban Studies* 38(12): 2125–2143.

Kaika, M. (2017). ‘Don’t call me resilient again!’ *International Institute for Environment and Development (IIED)* 29(1): 89–102. DOI: 10.1177/0956247816684763.

Kajdanek, K. (2020). “Have We Done Well?” Decision to Return From Suburbia to Polish Cities in the Context of the COVID-19 Pandemic. *City & Society* 32(3), free access. DOI:10.1111/ciso.12354.

Kareem, B. (2021). Do global pandemics disrupt or seed transformations in cities? A systematic review of evidence. *Social Sciences & Humanities* 4: 100–138. Open Access. <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2590291121000346>.

Liviu, Ch., Druță, O. (2016). The Specter of Zombie Socialism and the Rise of Neoliberalism in Post-Socialist Central and Eastern Europe. *Eurasian Geography and Economics* 57(4): 1–24. <https://doi.org/10.1080/15387216.2016.1266273>.

Lorenz, D. F., Dittmer, C. (2021). (Disaster) Utopian Moments in the Pandemic: A European Perspective. Доступно на: <https://items.ssrc.org/covid-19-and-the-social-sciences/disaster-studies/disaster-utopian-moments-in-the-pandemic-a-european-perspective/> приступљено 31. марта 2021.

Low, S., Smart, A. (2020). Thoughts about Public Space During Covid-19 Pandemic. *City & Society* 32(1). Open access. DOI: 10.1111/ciso.12260.

Mayerl, J., Best, H., (2019). Attitudes and behavioral intentions to protect the environment: How consistent is the structure of environmental concern in cross-national comparison?. *International Journal of Sociology* 49(1): 27–52.

Мрђа, С., Миланков, М. (2020). *Културна партиципација грађана Србије*. Београд: Завод за проучавање културног развика.

Ristić, D., Pajvančić Cizelj, A., Čikić, J. (2020). COVID-19 in Everyday Life: Contextualizing the Pandemic. *Sociologija* LXII(4): 524–548. DOI: <https://doi.org/10.2298/SOC2004524R>.

Павловић, Н., Петровић, Ј. (2020). Поверење и субјективна добробит у Србији за време пандемије: резултати истраживања. *Социолошки преглед* 54(3): 560–582. doi: 10.5937/socpreg54-27816.

Page, S. (2020). The Coronavirus and Innovation. Доступно на: <https://items.ssrc.org/covid-19-and-the-social-sciences/policy-models-in-pandemic/the-coronavirus-and-innovation/> приступљено 31. марта 2021

Петровић, Ј. (2021). Одржива урбана мобилност у контексту пандемије covidа 19: пример Београда. У: Петровић, М. (ур.) *Изазови у области рада, породице и стила живота у контексту пандемије covidа 19 у Србији: нове солидарности и нове неједнакости*. Београд: Филозофски факултет Универзитета у Београду. (у штампи)

Petrović, M. (2013). "Serbia: A patchwork of Local Options". In: J. Hegeds, M. Lux, N. Teller (eds.), *Social Housing in Transition Countries*. Routledge: 244–261.

Петровић, М. (2009). *Трансформација градова*. Београд: Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет – Чигоја штампа.

Tonkiss, F. (2005). *Space, the City and Social Theory*. Oxford: Polity Press.

Savage, M., Bagnall, G., & Longhurst, B. (2005). *Globalization and Belonging*. Sage Publications.

Sharifi, A., Khavarian-Garmsir, A. R. (2020). The COVID-19 pandemic: Impacts on cities and major lessons for urban planning, design, and management. *Science of the Total Environment* 749: 142–391. doi:10.1016/j.scitotenv.2020.142391

Spasic, I. (2007). Stil života. У: Mimica, A. & M. Bogdanović (eds.) *Sociološki rečnik*, Београд: ZUNS.

Спасић, И. (2006). Дистинкција на домаћи начин: дискурси статусног диференцирања у данашњој Србији. У: М. Немањић и И. Спасић (ур.), *Наслеђе Пјера Бурдијеа: поуке и надахнућа*. Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију и Завод за проучавање културног развитака.

Томич-Колудровић, И., Лебурић, А. (2002). *Sociologija životnog stila: prema novoj metodološkoj strategiji*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo.

Wheeler, S. (2004). *Planning for Sustainability: Creating Livable, Equitable, and Ecological Communities*. London – New York: Routledge.

Weir, M. (2021). The Pandemic and the Production of Solidarity. Доступно на: <https://items.ssrc.org/covid-19-and-the-social-sciences/democracy-and-pandemics/the-pandemic-and-the-production-of-solidarity/> приступљено 31. марта 2021.

Mina Petrović

Summary

Changes in using of private and public spaces in Belgrade during the pandemic COVID-19

Abstract: The paper is based on the analysis of data collected by an online survey in the period January-February 2021. Informants are those employed as teachers and associates at the University of Belgrade. The survey includes changes in the sphere of work space, in the way of moving through the city, in neighborly relations related to the use of semi-public spaces in the immediate vicinity of the apartment, in visiting public spaces -commercial, service, cultural facilities, etc. In addition to monitoring changes in practice, the analysis is also focused on some assessments and attitudes of respondents regarding the changes in the organization of everyday life caused by a pandemic, as well as on their willingness to accept some habits acquired during a pandemic after it ends. In that sense, the question of whether and in what way the pandemic might cause changes in the spatial planning / development of Belgrade is opened in the concluding part.

Key words: COVID-19,work,neighborhood,mobility, city.